

CIEGER ANDRÁS

A 19. századi politika társadalomtörténetének hazai kutatása – ahogy én látom¹

E korántsem teljességre törekvő áttekintés és szubjektív kommentár elején arról a viszonyról kívánok röviden szólni, ami a politikátörténet és a társadalomtörténet hazai kapcsolatát jellemzi. Végigolvasva a Hajnal István Kör meghatározó történészeinek a nyilatkozatait, hitvallásszerű írásait, határozottan kijelenthető, hogy a politikátörténet az egyik legmarkánsabb identitásképző tényező a Kör életében, és talán általánosabban a társadalomtörténetészek (idősebb) nemzedékei számára is. Lényegében e diskurzusban a politikátörténetészek az „ördöggel” egyenlők, akiket kerülni kell és jobbnak lenni náluk. Nézzük, milyen karakterjegyek olvashatók róluk e szövegekben: intellektuálisan meglehetősen sivár műveket gyártanak, vaskalaposak, akik az objektivitás fikciójának a bűvöletében írnak, maradiak, bezárkózóak, a nemzetközi történettudományban tapasztalható kihívásokra érzéketlenek. A társadalomtörténész kritikusok rosszállóan említik, hogy mindezek ellenére a nemzeti történelem hagyományos felfogása a rendszerváltás után nem hogy gyengült volna, inkább megerősödött: például az elmúlt politikai rendszerek és azok hőseinek szakadatlan átértékelése, a politikai kirekesztések, régi-új kultuszok ápolása és a nemzeti identitás túlhajtott bizonygatása miatt. Némi irigységgel ismerik el azonban, hogy a politikátörténészek a hivatalos, intézményes struktúrák bebetonozott birtokosai, és hogy elavult szemléletű munkáik (például nagy emberek életéről, háborús epizódokról vagy éppen néhány évszázadot átfogó ország-, sőt világtörténetekről) még mindig viszonylag nagy példányszámban fognak el a könyvesboltokban.² Maugliként legutóbb a hazai társadalomtörténet-írás dzsungelében szemlélt tartó Bolgár Dániel találóan fogalmazta meg Gyáni Gábor egyik tanulmányát elemezve: „a társadalomtörténet hazánkban [...] egyenesen kizárólagos tulajdonának érzi a történetírásról való önreflektív gondolkodást [...] a dzsungelen kívül élőket a dzsungelen kívül rekedteknek látja: a politikátörténésznek nevezett »maradék« és a társadalomtörténet közötti kapcsolatot ósdi/modern relációként fogja fel.”³

Véleményem szerint az immár évtizedekre visszanyúló szembenállás legalább négy okra vezethető vissza: (1.) a két történeti diszciplína viszonyának elvi-módszertani problémáit át- meg átszövő személyes és intézményi ellentétekre (időnként úgy tűnik, hogy ez a konf-

¹ Az ebben a rovatban megjelent írások a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2008. augusztus 29–30-án Túrkevéen, *A politika társadalomtörténete* címmel megrendezett konferenciáján elhangzott nyitóelőadások jegyzetelt változatai.

² Lásd például Benda Gyula: *A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái*. Századvég, 1997. 4. sz. 33–42.; Gyáni Gábor: *Történetírásunk az évezred fordulóján*. Századvég, 2000. 18. sz. 117–140.

³ Bolgár Dániel: *Kik vagytok Ti? A magyarországi társadalomtörténetről egy pályakezdő szemével*. Történelmi Szemle, 48. évf. (2006) 3–4. sz. 279.

liktus a legmeghatározóbb); (2.) egyre halványuló mértékben a politikai nézetkülönbségekre, amelyek elválasztják/elválasztották a marxista elkötelezettségű (ma posztkádári) hivatalos történettudományt az ellenzéki színezetű, újító szándékú Hajnal István Körtől; (3.) valamint a hazai társadalomtörténészek formálódó identitására és ebből következően markánsan különbözni vágyására. Ez utóbbit Halmos Károly ekképp látja: „Tudomásul kell venni, hogy nálunk a társadalomtörténet megnevezés: jel – nincsen tartalmi kapcsolata tárgyával. Akik nem kívánnak a hagyományos köztörténettel foglalkozni, azok kerestek maguknak egy címkét, és úgy tűnik, hogy erre a »társadalomtörténet« adódott.”⁴

A képletet bonyolítja, hogy paradox módon a marxista köztörténetírás sem foglalkozott mélységében a politika világával, azaz éppen a modern politika mindennapi működéséről nem gyűjtött használható információkat. Mindezt Elena Mannová pozsonyi történész szemléletes példája így világítja meg: „[a marxista] történészeket a munkás csak akkor érdekli, amikor eldobja a kalapácsát, elhagyja a gépét és sztrájkolni kezd, illetve a paraszt akkor, ha elhagyja az ekét, és bekapcsolódik az éhségdemonstrációba. De még az említett politikai sztrájkok esetében is elsősorban a munkásvezetők nyilatkozatai vagy az ellenforradalmárok kegyetlensége állt a figyelem középpontjában. (Így történhetett meg, hogy 1989 végének forradalmi napjaiban a [a pozsonyi történettudományi] kutatóintézet szakdolgozói, akik negyven éven át tanulmányozták a munkásmozgalmakat, nem tudták, hogyan kell megalapítani egy sztrájkbizottságot.)”⁵ De szinte teljesen kimaradt a politika társadalomtörténete abból a nagy ívű kutatási programból is, amelyet az 1970-es évek közepén a hazai akadémiai történetírás hirdetett meg újító szándékkal, és célja a 19–20. századi társadalmi változások feltérképezése volt. A politikum vizsgálata csak a Vörös Károly által írt fejezetben bukkan fel, de kimerül a választópolgárok és a virilisek összetételének tanulmányozásában.⁶

Végül pedig a két diszciplína konfliktusának elméleti előzményeként és háttereként (4.) a történettudomány nemzetközi porondján megfigyelhető eltávolodást kell említenem a hagyományos eszközökkel művelt, zömmel nagypolitikai (államközpontú) kérdéseket boncolgató politikatörténettől.

Én magam nem kívánok állást foglalni a politikatörténet művelőit ért kritikák jogosságát illetően. Az azonban egyértelmű, hogy mára a szembenállás okai közül többnek a jelentősége elhalványodott. Természetesen nem az esetleges személyi ellentétekre gondolok, hiszen a szakmai féltékenységből, pozícióharcból (stb.) fakadó konfliktusok kiküszöbölhetetlenek. Úgy vélem azonban, hogy a Kör alapítása óta eltelt két évtized elegendőnek bizonyult arra, hogy a magyar társadalomtörténész társadalom megtalálja saját identitását, és legalább korlátozott mértékben kiépítse önálló intézményeit, kapcsolatrendszerét, képzési területét. Gondolok itt elsősorban az utóbbi évtized fejleményeire: a Kövér György és Gyáni Gábor által közösen jegyzett, illetve a Valuch Tibor által írt tankönyvekre és szöveggyűjteményekre,⁷ a *Korall* folyóiratra, a Bódy Zsombor és Ö. Kovács József szerkesztette vas-

⁴ Lásd Halmos Károly hozzászólását: *Vita a Bevezetés a társadalomtörténetbe című kötettről*. *Korall*, 2003. 15–16. sz. 347–348.

⁵ Lásd Elena Mannová választát: *A Korall körkérdése a társadalomtörténet-írás helyzetéről 2*. *Korall*, 2002. 7–8. 205. A történész e példánál L’ubomir Lipták szavaira utal.

⁶ A torzóban maradt kutatási tervet lásd: Vörös Károly–Orbán Sándor–Sándor Pál: *Az új- és legújabbkori társadalomtörténeti kutatásokhoz (Tervezet)*. *Történelmi Szemle*, 18. évf. (1976) 4. sz. 731–760.

⁷ Kövér György – Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 1998.; Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete. I. A reformkortól a második világháborúig*. (Szöveggyűjtemény). 1–2. Budapest, [1995]; Gyáni Gá-

és reprezentatív kézikönyvre,⁸ a sokáig hiányolt nagydoktori és PhD disszertációkra, monográfiákra. Továbbá a magyar társadalomtörténet-írás nyilvánosan is megvívta a maga szimbolikus párbajait a hivatalos, akadémiai történetírással (lásd mindenekelőtt Gyáni Gábor és Pritz Pál pengeváltásait).⁹ A hazai társadalomtörténet-írás tehát többszörösen bizonyította önállóságát, életrealitását.

Óvatosan jelentem ki, de véleményem szerint az „ellenfél”, az ún. nemzeti történetírás mindeközben veszített a jelentőségéből, legalábbis a történészi vitáktól hangos 1990-es évekhez képest. Mérséklődtek az aktuálpolitikai indíttatású, szakmainak látszó csatározások egy-egy korábban élt politikus (pl. Tisza István, Horthy Miklós) életműve felett, alábbhagytak a viták a nagy nemzeti traumák (pl. Trianon) és az egymást váltó politikai rendszerek ártértékelése körül.¹⁰

Az 1950-es évek látványos elfordulása után (melynek motorja a francia *Annales* volt), a nemzetközi történettudomány is visszatalált az újraértelmezett eseménytörténethez (és az elbeszéléshez), valamint végbement a politikátörténet megújítása is. Igaz, a nemzetközi társadalomtörténet-írás háza táján az 1970-es évektől kezdődő változásokat a vitázók vérmérsékletük szerint különbözőképpen ítélik meg: van, aki egyenesen a társadalomtörténet végéről beszélt, van, aki a politikátörténet elleni lázadást sikertelennek ítélte meg, és ezért az ún. „totális” történelem művelése mellett tette le a voksát.¹¹ Megint más viszont visszatekintve úgy látja, hogy „társadalomtörténetről részben már nem is beszélhetünk, mert sikerült magát elfogadtatnia, és győzött”.¹² Lawrence Stone nagy visszhangot kiváltó 1979-es cikkében korholóan említi, hogy a történészek korábbi élcsapata („a keményvonalas társadalomtörténészek”) szinte kizárólag a hosszú időtartamra vonatkozó adatsorok és a struktúrák bűvöletében élt, illetve csupán a demográfiára és a gazdaságra figyelt, megfelelkezve például az egyén személyes politikai döntéseiről. Ellenben, szerinte, a friss szemléletű és részben új típusú forrásokat a kutatásba bevonó „újtörténészek” sikerét jelzi, hogy módsze-

---

bor (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944.* (Szöveggyűjtemény). Budapest, [1995]; Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, 2001.

⁸ Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe.* Budapest, 2003.

⁹ Lásd például Pritz Pál: *Történetírásunk egynemely problémájáról – különös tekintettel a posztmodernre.* Múltunk, 48. évf. (2003) 4. sz. 246–279.; Gyáni Gábor: *A rendszerváltástól a jövő „várható hatásáig”.* Magyar Tudomány, 40. évf. (2004) 11. sz. 1193–1200.; valamint Hajdu Tibor beszámolóját *Tudósítás a történészfrontról* címmel (Mozgó Világ, 30. évf. (2004) 12. sz. 120–123.).

¹⁰ Az óvatos fogalmazás indokolt, hiszen e jelenségek nem tűntek el véglegesen. Ám például a Teleki Pál megítélése (és szobra) körül 2004-ben lezajlott vita számomra elmozdulást jelez: a csatározásokban a meghatározó történészek visszafogott módon vettek részt, és döntően szakmai alapon foglaltak állást a politikus tetteivel kapcsolatban.

¹¹ Lásd Constantin Iordachi választát: *A Korall körkérdése a társadalomtörténet-írás helyzetéről 2.* Korall, 2002. 7–8. sz. 190–199.; Theodore Zeldin: *Társadalomtörténet és totális történet.* Világtörténet, 1986. 3–4. sz. 40–52.

¹² Lásd Jürgen Kocka választát: *A Korall körkérdése a társadalomtörténet-írás helyzetéről 2.* Korall, 2002. 7–8. sz. 202. Itt említem meg, hogy a német történetírásban – több ok miatt – nem volt megfigyelhető egy éles elfordulás a politikátörténeti szemlélettől. Ennek ellenére a historizáló, moralizáló történetírás fokozatos módszertani megújulása bekövetkezett az 1960–1970-es évek fordulójára, és ennek részeként sor került a *politikai társadalomtörténet* kutatási módszereinek a kidolgozására is. Erről bővebben: Ö. Kovács József: *A társadalomtörténet németországi útjai.* In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, 167–186.; Póczka Kálmán: *Politika, morál és történetírás a háború utáni Németországban.* Korall, 2004. 15–16. sz. 145–178.

reik és személetük még a Nyugaton is többséget alkotó „tradicionális történések” (zömmel politikátörténések) leíró jellegű műveire is hatást gyakoroltak.¹³

Számomra a leginspiratívabban Peter Burke fogalmaz 1991-es tanulmányában, amelyben mind a politikátörténet, mind a társadalomtörténet határainak feloldódásáról ír („Ha mindenhol ott van a politika, vajon van-e bármi szükség a politikátörténetre?”), és örömmel állapítja meg, hogy „a régi keletű szembenállás végre eltűnőben van”. Véleménye szerint a társadalomtörténésznek „arra kell törekednie ugyanis, hogy a hétköznapi életet összekapcsolja az olyan kiemelkedő eseményekkel, mint a reformáció vagy a francia forradalom, vagy az olyan hosszú távú trendekkel, mint a nyugati értékrend elterjedése vagy a kapitalizmus uralkodóvá válása”.¹⁴ Az itt jelzett történeti program nyomán Jacques Le Goff már egyenesen a politikátörténet visszatéréséről beszél a történetírásban, melynek megújításában fontos szerepet tulajdonít a szociológiának és a politológiának.¹⁵

Akárhogy is vélekedjünk a lezajlott szemléletbeli és módszertani változásokról, valóban tagadhatatlan, hogy számos új, a társadalomtörténet és a politikátörténet határmezsgyéjén elhelyezkedő kutatási irány jelent meg és vált meghatározóvá: ilyen például a nacionalizmusok, illetve az identitások kutatása, a nemzeti emlékezet formálódásának és működésének tanulmányozása, az új esztétörténet (diskurzus-elemzés); a társadalom ellenőrzésének hatalmi technikáira vonatkozó kutatások; a politikai rítusok és szimbólumok megfigyelése és elemzése, a politikai kultúra (vagy általánosabban: a politikai közösség) vizsgálata, illetve általában a személyes, „a politikát a gyökereknél, a mindennapi emberek életében megragadni kívánó” (P. Burke) történelem kutatása.

Az elmondottak fényében úgy vélem tehát, hogy a lehetőségek itthon is adottak a politikátörténet és a társadalomtörténet közelítésére, ám erre eddig csak kevés került sor. A Hajnal István Kör által rendezett konferenciák közül a társadalmi konfliktusokat sok szempontból boncolgató 1989-es salgótarjáni keresett leginkább kapcsolatokat a politika világával, reagálva az aktuális történésekre és talán a politikátörténet-írás megújításának reményében is.¹⁶ A rendszerváltás pillanata azonban ezen a téren is elmúlt, a frontvonalak megmerevedtek. A jelenlegi helyzet talán úgy jellemezhető, hogy a korábbi évek nyílt harcai után a szembenálló felek tűzszünetet hirdettek, és visszavonultak saját biztonságot nyújtó frontvonalaik mögé, nem veszélyeztetve egymás hadállásait (kutatási területeit). Természetesen az együttműködés kezdeményezése mindkét fél feladata, de engedjék meg, hogy ezen a konferencián a kihívásokra – hazai viszonylatban – talán fogékonyabb társadalomtörténések felelősségéről beszéljek.

Véleményem szerint a hazai politikátörténések zöme ódzkodik a társadalomtörténeti módszerek alkalmazásától (vagy mert nem rendelkezik kellő ismeretekkel róluk, vagy mert nem látja azt szükségesnek), a társadalomtörténések egy jelentős része pedig lehetőleg a politikától (az „államtól”) minél távolabb „fekvő” kutatási témát választ. E kutatói magatartás

¹³ Stone, Lawrence: *Az elbeszélés újjászületése. Megjegyzések a régi-új történetírásról*. In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet II.* Budapest, 2006. 899–919.

¹⁴ Burke, Peter: *Az új történetírás múltja és jövője*. In: *Történetelmélet II.*, 1189–1208. A kérdés historiográfiájáról lásd például Burke, Peter: *Az eseménytörténet és az elbeszélés újjászületése*. In: *Történetelmélet II.*, 932–946.; Revel, Jacques: *Visszatérés az eseményhez: historiográfiai áttekintés*. Korall, 2004. 15–16. sz. 22–36.

¹⁵ Le Goff, Jacques: *Visszatérések a mai francia történetírásban*. BUKSZ, 12. évf. (2000) Nyár, 192–197.

¹⁶ Á. Varga László (szerk.): *Rendi Társadalom – Polgári társadalom 3. köt. Társadalmi konfliktusok*. Salgótarján, 1991. A Korall 2004 szeptemberében (17. sz.) jelentetett meg tematikus számot *Politika és hatalom a társadalomban* címmel.

viszont továbbörökítheti (például a doktori hallgatók képzésén keresztül) az állam és az általa úgymond uralt politika, illetve a társadalom mesterséges szembeállítását.¹⁷

Gyáni Gábor a Hajnal István Kör elnökeként e konferencia felhívásában a hídépítés szándékáról írt a társadalomtörténészek és a kissé lesajnálóan említett „hagyományos témákat, többnyire, de nem feltétlenül hagyományos módszerekkel kutató historikusok” között. Végignézve a túrkevei konferenciára jelentkezett előadók névsorán és témáin, szerintem ezt a meghatározást alig valaki venné szívesen magára. A „hagyományos” historikusok ezúttal is távolmaradtak e fórumtól. Mindebből számomra az következik, hogy a politikátörténet-írás megújításáért elsősorban saját házunk táján, azaz itt a Körben és az ahhoz kapcsolódó társadalomtörténeti műhelyekben tehetünk a legtöbbet.

Első lépésként hozzá kell nyúlni eddig a „hagyományos” historikusoknak átengedett témákhoz, illetve fel kell vállalni a már meglévő eredményeket. Ez utóbbival szeretném kezdeni. Például Hanák Péter neve a Bódy–Ö. Kovács kötetben alig kerül elő. Helye lett volna Hanáknak mind a magyar társadalomtörténet történetét (itt csak érintőlegesen, a lakáskultúra kutatása miatt említődik), mind pedig a politikai társadalomtörténetet tárgyaló fejezetekben, ehelyett munkássága csupán a művelődéstörténeti részbe fért bele röviden. Ez több szempontból is jelentős hiányosság, de én most csak a *Kert és a Műhely* című, két változatban is megjelent tanulmánykötete miatt említem. Hanák ugyanis a Ferenc József-i Magyarországról szólva képes volt a szemléletváltásra: az 1950–1960-as években írt tanulmányait még a klasszikus politikátörténeti témák és az osztályszemlélet jellemezte, az 1970–1980-as évekbeli szövegeit viszont a kultúrtörténet mellett a politikátörténet frissebb témái (szimbolikus politika, politikai sztereotípiák, mozgalmi rítusok stb.) foglalkoztatták.¹⁸ Ugyancsak szerepelhetett volna – ismét a kötet több pontján – Irinyi Károly neve is, aki az 1980-as években írott, de önálló könyvben csak a halála után kiadott munkájában a debreceni polgárok politikai mentalitását, önmítoszaik működését igyekezett megragadni.¹⁹

Egyetértek Tomka Bélával, aki a Bódy–Ö. Kovács kézikönyvről kifejtett kritikájában többek között azt kifogásolta, hogy annak ellenére, hogy a politika társadalomtörténete témája számottevően jelen van a nemzetközi szakirodalomban, a kötetben szinte a legrövidebb terjedelmet kapta, és az adott szerző meglehetősen szűken értelmezte feladatát (lényegében a választói magatartásra fókuszált).²⁰ Szabó Dániel áttekintő tanulmányának informatív jellege azonban tagadhatatlan, mégis a mostani konferencia felhívásához csatolt ajánlott olvasmányok listájára nem fért fel (megjegyzem: így jártam én is a történeti politikakultúra-kutatás lehetséges irányairól szóló, 2000-ben megjelent írással).²¹

A határterületeken található témák közül hazai viszonylatban az elitek és a társadalmi önszerveződések kutatása tekinthető a legdinamikusabbnak – legalábbis a 19. századra vonatkozóan –, így én is e két témával kívánok hosszabban foglalkozni. Jól megfigyelhető, hogy a társadalomtörténészek az elmúlt évtizedekben csupán a gazdasági elit (vállalkozók, nagypolgárság stb.) vizsgálatát vállalták fel, a politikai vezető réteg kutatásától idegenked-

¹⁷ Lásd Apor Péter hozzászólását: *Vita a Bevezetés a társadalomtörténetbe*, 349–350.

¹⁸ Vö. Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Budapest, 1975.; úó.: *1867 – európai térben és időben*. Budapest, 2001., illetve: úó.: *Kert és a Műhely*. Budapest, 1988. és 1999. (2. bőv. kiad.)

¹⁹ Irinyi Károly: *A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben, 1867–1918*. Debrecen, 2002.

²⁰ Lásd Tomka Béla hozzászólását: *Vita a Bevezetés a társadalomtörténetbe*, 343–344.

²¹ Szabó Dániel: *Politikai társadalomtörténet – a politika társadalomtörténete*. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, 371–386.; Cieger András: *Magyarország politikai kultúrája a dualizmus időszakában. (Módszertani áttekintés)*. Múltunk, 45. évf. (2000) 3. sz. 3–51.

tek, és azt meghagyták a „másik” tábornak,²² akik viszont korántsem bizonyultak olyan szorgalmasnak, mint a társadalom historikusai. Csak bonyolítja a problémát, hogy számos társadalomtörténész (helyi) elit címszó alatt lényegében csupán viriliskutatást végzett. Éppen a két téma azonosításának módszertani veszélyeire figyelmeztet a nyíregyházi döntéshozókat vizsgáló könyvében Takács Tibor.²³ Halmos Károly szemlélő írásában 28 virilistanulmány adatait tette közzé 18 városról és megyéről. Nyilván tovább szaporítható a helyi vizsgálatok száma, de most már szükség lenne a kapott eredmények másodelemzésére: regionális összehasonlítására, a főbb jellemzők összegzésére, majd pedig a virilisek politikaformáló szerepének feltárására (ilyen jellegű írás csak elvétve született). Maga Halmos is meglepőnek tartja, hogy mintegy négy évtizeddel az első virilis-tanulmány megjelenése után sem került sor a rendelkezésre álló listák országos összevetésére.²⁴

Örvendetes fejlemény, hogy az utóbbi évek során egyre több szakcikk és monográfia látott napvilágot a 19. századi helyi elitekről vagy éppen az egyesületekről. A legtöbb elemzés azonban megelégszik az adott képviselőtestület, illetve az egyleti tagság társadalmi összetételének a vizsgálatával, de ezen intézmények belső világáról, érdekviszonyairól, a helyi közélet irányításában elfoglalt helyéről stb. alig árulnak el valamit. Ráadásul a kutatók egy része nem hajlandó kitekinteni saját városházájának vagy kaszinójának a falai közül, hogy összevesse saját eredményeit mások adataival. Az idegenkedés a politikai összefüggések tárgyalásától időnként még a legjobbakat is jellemzi. A pesti egyesületek reformkori társadalomtörténetét feldolgozó, alapos és sokszínű monográfia szerzője például tudatosan elzárkózott attól, hogy bővebben írjon az egyesületek feladatairól lezajlott élénk korabeli politikai diskurzusról, és miközben könyvének alcímében egy politikatörténeti korszakmegjelölést alkalmazott, nem kívánt foglalkozni az egyesületek politikai szocializációs funkcióival, a reformkori politikai kultúra formálásában, illetve a nagypolitikai átalakulás eszmei és társadalmi előkészítésében játszott szerepével.²⁵

A társadalomtörténészek idegenkedése a politika világától és a hagyományos politikatörténészek tétlensége együttesen azt eredményezte, hogy a politikai elit kutatása terén (is) jelentősen lemaradtunk a nemzetközi történettudománytól. Az elmúlt egy-két évtized során külföldön napvilágot láttak az eliteket (és azon belül a politikai vezetőréteget) bemuta-

---

²² Akad azért kivétel is: Hudi József: *Veszprém vármegye politikai eliteje a XVIII–XIX. században (1711–1918)*. In: Oláh Miklós (szerk.): *Az átmenet avagy Veszprém megye a rendszerváltás időszakában*. Veszprém, 1995. 25–57.; Pap József: *Magyarország vármegyei tisztkara a reformkor végétől a kiegyezésig*. Szeged, 2003. Itt jegyzem meg, hogy a 19. századi katonai elit kutatása haladt a leginkább előre, elegendő talán Bona Gábor, Deák István, Hajdu Tibor és újabban Balla Tibor adatbázisaira utalni, ennek ellenére a hazai hadtörténetírás is szembesül a módszertani (társadalomtörténeti) megújulás szükségességével; erről lásd Pollmann Ferenc: *„Marcona” történelem: hadtörténetírás határon innen és túl*. Korall, 2008. 33. sz. 120–128.

²³ Takács Tibor: *Döntéshozók: városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében*. Budapest, 2008. 27–45.

²⁴ Halmos Károly: *Besitzbürgertum Magyarországon. (A virilizmus)*. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest, 2006. 179–180. és 186. A regionális összehasonlítás első (és mindeddig utolsó) eredményeiről: Feiszt György – Kosján László: *A gazdasági elit kutatásának néhány kérdése a viriliszjegyzékek alapján*. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom*. Supplementum. Vera (nem csak) a városban. Salgótarján, 1995. 483–486.

²⁵ Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, 2005.

tó vaskos monográfiák, sőt az országok közötti összehasonlító vizsgálatok is.²⁶ Eközben itt-hon a 19. századi politikai elitéről szólva még mindig Rudai Rezső és Lakatos Ernő két világháború közötti, pontatlan megállapításaira vagyunk kénytelenek hivatkozni.²⁷

Feltehetően ezt az állapotot elégették meg a Budapesti Corvinus Egyetem politológusai, és hogy bekapcsolódhassanak a 19–20. századi politikai elitekről folytatott nagy európai vizsgálatba, maguk láttak neki, hogy az 1884 és 2002 közötti időszak 4382 országgyűlési képviselőjének adatait összegyűjtsék, és számos szempont szerint elemezzék. Hibát követtek el azonban azzal, hogy nem vontak be a kutatásba történést (valószínűleg ez eszükbe sem jutott, hiszen úgy érezhették, hogy e témát senki sem kutatja rajtuk kívül), így összegző tanulmányaikba számos hiba csúszott.²⁸ Mindezt a felelősség nem csak a politológus szakma képviselőit terheli. Mi, társadalom- és politikatörténészek még a meglévő adatárakat (archontológiákat, újonnan elkészült tematikus életrajzgyűjteményeket stb.) sem aknázzuk ki eléggé az elitkutatás céljaira. Egyelőre a témába vágó itt-ott olvasható újabb írások zöme sem lép fel a szélesebb merítés, illetve a mélyebb összehasonlítás szándékával.²⁹

Itt jegyzem meg, hogy eközben a hazai politikatörténészek még az idevágó legalapvetőbb és igazán klasszikusnak mondható intézménytörténeti feltárást sem végezték el. Az utóbbi évtizedek parlamentarizmus-kutatásának legkomolyabb munkáit egy társadalomtörténész és két külföldön élő historikus tette le az asztalra. Gondolok itt Szijártó M. Istvánnak a 18. századi országgyűlésekről írott hatszáz oldalas munkájára, amely a szerző szándéka szerint „erősebb fénybe állítja azokat a szálakat, amelyek a diétát a vármegyével, a politikatörténetet a társadalomtörténettel kötik össze”. Különösen erős lehet majd ez a kapcsolat, ha elkészül a szerző által beígért prozopográfiai vizsgálat is.³⁰ Jean Bérenger és Kecskeméti Károly pedig félezer oldalon tekintette át az országgyűlés működését 1608 és 1918 között.³¹ Utóbbi szerző egy másik – hosszú késéssel magyar nyelven is kiadott – könyv-

²⁶ Lásd például: Hudemann, R. – Soutou, G–H. (Hrsg.): *Eliten in Deutschland und Frankreich im 19. und 20. Jahrhundert. Strukturen und Beziehungen*. 2 Bde. München, 1994–1996.; Stimmer, Gernot: *Eliten in Österreich: 1848–1970*. 2 Bde. Wien, 1997.; Best, H. – Cotta, M. (eds.): *Parliamentary Representatives in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. 2000.; Lazar, Marius: *Divisions of the Political Elites and the Making of the Modern Romanian State (1859–1940)*. In: Karady, Victor – Török, Borbála Zsuzsanna (eds.): *Cultural Dimensions of Elite Formation in Transylvania (1770–1950)*. Cluj-Napoca, 2008. 216–259.

²⁷ Ruday Rezső: *A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861–1935.)* Budapest, 1936.; Lakatos Ernő: *A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918*. Budapest, 1942.

²⁸ Ilonszki Gabriella (szerk.): *Képviselők Magyarországon I*. Budapest, 2005.

²⁹ Lásd például: Pap József: „Két választás Magyarországon”. *Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben*. *Aetas*, 22. évf. (2007) 1. sz. 5–31. Nem ismerek olyan elemzéseket, amelyek például átfogó módon hasznosították volna a 19. századi országgyűlési képviselőről rendelkezésünkre álló, Adalbert Toth és Pálmány Béla által összeállított adattárakat: Tóth, Adalbert: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892*. München, 1973.; Pálmány Béla (szerk.): *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*. Budapest, 2002.

³⁰ Szijártó M. István: *A Diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest, 2005. 21.

³¹ Jean Bérenger – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918*. Budapest, 2008. A könyv eredetileg 2005-ben Párizsban jelent meg francia nyelven.

vében arra is kísérletet tesz, hogy felvázolja a reformkori magyar politika irányítóinak, alakítóinak családi kapcsolatrendszerét és a meghatározó országgyűlési dinasztiákat.³²

Elhagyva az elitek és az egyletek világát, számomra a legizgalmasabb kutatási irányt a kisebb-nagyobb közösségek politikai beállítottságának, magatartásának, a fejük fölött zajló politikáról szerzett tudásuk és az ország dolgairól alkotott véleményük vagy éppen a nagypolitikára hatást gyakorló belső konfliktusaik vizsgálata jelenti. Tisztában vagyok a téma módszertani nehézségeivel és a forrásproblémákkal, az ezekre való hivatkozás azonban nem nyújt elegendő magyarázatot például arra, hogy Horváth J. András tíz éve publikált mintaértékű tanulmányát egy fővárosi kerület 1880-as évekbeli választói magatartásáról miért nem követték további árnyalt elemzések.³³ A választások tanulmányozása a politikatörténeti kutatások egyik központi témájának számít, mégis, művelői legtöbbször nem jutnak tovább az országos és a helyi történekek aprólékos ismertetésénél, illetve a választási eredmények felszínes elemzésénél, ám a választói magatartást befolyásoló pillanatnyi és hosszabbtávú tényezők feltérképezése rendre elmarad.³⁴ A társadalomtörténészek viszont legtöbbször eleve lemondanak a politika világához ennyire szorosan köthető problémák tárgyalásáról.

Éppen ezért fokozott érdeklődéssel várom Kövér György újabb résztanulmányait (illetve később a teljes művet), melyekben aprólékosan elemzi Tiszaeszlár társadalmi viszonyait és belső feszültségeit az 1880-as években, tudatosan összekapcsolva a mikrotörténeti vizsgálatot a nagyobb látószögű kitekintéssel: „...tudatában vagyunk annak, hogy a társadalomtörténeti elemzés fényében majd újra fel lehet tenni a kérdést: vannak-e tanulságai a mikrotörténeti megközelítésnek a per politikuma szempontjából?”³⁵

Talán ma már meg lehetne próbálkozni azzal, hogy néhány – az elmúlt egy-két évtizedben érzékelhetően jobban kutatott – régió politikai kultúrájáról is megfogalmazzunk valószínűsíthető magyarázatokat. A már elkészült, 19. századra vonatkozó lokális vizsgálatok ismeretében erre mindenekelőtt a szabolcsi és a somogyi térséget tartom alkalmasnak. Véleményem szerint azonban e feladat elvégzésében a helyi kutatókra kell hogy háruljon a munka oroszlánrésze.³⁶

E manapság már meglehetősen patinás témák mellett minden bizonnyal divatosabbakról is beszélhettem volna kívánságlistám részeként, mint például az „emlékezet helyei” kutatási irányról vagy a (politikai) kultusz kutatásról és a szimbolikus politika vizsgálatáról, de e területeken – néhány esettanulmány kivételével – még várni kell a 19. századot kutató történészek számottevő eredményeire (jelenleg e témák kapcsán is jobbra irodalomtörté-

³² Keeskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, 2008. 288–321. (X. fejezet: A politikai személynév). A könyv eredetileg 1989-ben jelent meg francia nyelven.

³³ Horváth J. András: *Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében*. Fons, 5. évf. (1998) 4. sz. 481–525.

³⁴ A 20. századra vonatkozó ilyen jellegű kutatások állásáról és módszertani buktatóiról ad tájékoztatást: Ignác Károly: *A választói magatartás történeti irodalmáról (Magyarország, 1920–1947)*. Múltunk, 51. évf. (2006) 1. sz. 90–98.

³⁵ Lásd például Kövér György: *Performációk I. „Zsidó társadalom” Tiszaeszláron a nagy per előestéjén*. Korall, 2004. 17. sz. 6.

³⁶ Nem célolok, hogy e két példaként említett térség kutatásai felett szemlét tartsak, ezért csak általánosságban említem meg, hogy ezen régiók politikai mozgalmairól, egyesületeiről, választásairól, egy-egy városának politikai viszonyairól már rendelkezésre áll hosszabb elemzés, esetenként monográfia.

nészek elemzései jutnak csak eszembe).³⁷ Éppen ezért biztató, hogy a Kör 2008. évi konferenciáján külön szekció foglalkozott a különféle politikai diskurzusokkal vagy például a kollektív erőszak elemzésével (megjegyzem: a 19. századi politikai beszédmódokról sem egy „vérbeli” politikatörténész, hanem egy irodalomtörténész jelentetett meg könyvet³⁸).

Feladataink tehát összetettek: szükség van átfogó alap kutatásokra, a meglévő adatbázisok körütekintő feldolgozására, saját lokális kutatásaink összehasonlítására (más térségekkel, az országos adatokkal, esetleg a külfölddel), illetve az egyetemi szakdolgozók és a doktori hallgatók érdeklődésének felkeltésére a politika társadalomtörténete iránt.

Remélem, elhiszik nekem, hogy állapotjelző szemléssel nem a bíráló volt a célo, hanem a figyelemfelhívás és a buzdítás az itt felvetett témák kutatására és kutattatására.

---

³⁷ Lásd például Takáts József (szerk.): *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*. Budapest, 2003.; Margócsy István: „...Égi és földi virágzás tükre...” *Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról*. Budapest, 2007.; illetve Gerő András gazdagon illusztrált esszéit és szöveggyűjteményeit említhetem, például: Gerő András: *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma*. Budapest, 1998.; uő.: *Képzelt történelem: fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, 2004.; uő.: *Tézerő. A Kossuth tér története*. Budapest, 2008.

³⁸ Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest, 2007. A könyvről írt kritikámat lásd: BUKSZ, 20. évf. (2008) Tavasz 54–57.